

10. При отриманні хабара 1,6 млн грн затримано податківця // Генеральна прокуратура України : офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [//www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=132820](http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=132820).

11. Генеральна прокуратура пропонує з'ясувати матеріальне становище підозрюваного при обранні судом запобіжного заходу // Генеральна прокуратура України : офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/actual.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=117613.

12. Гультай П. Прокурорський нагляд за додержанням законів при застосуванні запобіжного заходу у вигляді застави в кримінальному провадженні / П. Гультай [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3946/>.

13. Чельцов М. Советский уголовный процесс / М. Чельцов. – М. : Госюриздат, 1951. – 512 с.

14. Крайнюк В. Застава як запобіжний захід в кримінальному судочинстві / В. Крайнюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – 2013. – № 1. – С. 401–407.

ПЕШИЙ Д. А.,

ад'юнкт кафедри кримінального процесу
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.131

ПОРУШЕННЯ ЗАКОНУ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА ЇХНІ ПРАВОВІ НАСЛІДКИ

У статті сформульоване поняття порушень кримінального процесуального закону, досліджено співвідношення істотних і неістотних порушень. Проаналізовані правові наслідки допущених порушень кримінального процесуального закону: заходи юридичної відповідальності та заходи відновлення правопорядку.

Ключові слова: кримінальний процесуальний закон, істотні та неістотні порушення кримінального процесуального закону, заходи юридичної відповідальності, заходи відновлення правопорядку.

В статье сформулировано понятие нарушений уголовного процессуального закона, исследовано соотношение существенных и несущественных нарушений. Проанализированы правовые последствия допущенных нарушений уголовного процессуального закона: меры юридической ответственности и меры восстановления правопорядка.

Ключевые слова: уголовный процессуальный закон, существенные и несущественные нарушения уголовного процессуального закона, меры юридической ответственности, меры восстановления правопорядка.

In the article the concept of violations of the criminal procedural law is formulated, the ratio of essential and insignificant violations is investigated. Legal consequences of the allowed violations of the criminal procedural law are analysed: measures of legal responsibility and measure of restoration of a law and order.

Key words: criminal procedural law, essential and insignificant violations of the criminal procedural law, measure of legal responsibility, measure of restoration of a law and order.

Вступ. Реформа кримінальної юстиції в Україні продовжується, а на тлі сучасних політичних, економічних і соціальних процесів у нашій державі подекуди вимагає нових підходів і напрямків. Однак процес відродження України як правової держави стикається зі значними труднощами. Підвищився

рівень злочинності, знизився авторитет державних органів, зокрема правоохоронних і судових органів, здійснюється активна протидія розслідуванню та здійсненню правосуддя.

За останні роки реформ в Україні була прийнята низка важливих для суспільства та правової системи України нормативних актів. Серед них і Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), прийнятий 13 квітня 2012 року, який є найвищою формою систематизації кримінального процесуального законодавства, що регламентує відповідний напрямок державної діяльності. Саме в межах цієї діяльності широко застосовуються заходи державно-правового примусу, зазнають обмежень конституційні права та свободи особи, що є необхідною умовою для виконання завдань кримінального провадження.

Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України в 2008 році, передбачала не просто реформування порядку здійснення кримінального процесу, а його кардинальне перетворення та організацію на основі засад верховенства права, законності, змагальності та диспозитивності, відповідно до яких кримінальне провадження є не стільки засобом встановлення об'єктивної істини, викриття та притягнення до відповідальності винного, скільки засобом вирішення правового спору між рівноправними сторонами обвинувачення та захисту [1].

Чинний КПК України багато в чому реалізував положення цієї концепції, тим самим наблизивши вітчизняний кримінальний процес до вимог Конституції України та міжнародних договорів щодо прав людини, зокрема Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод з урахуванням її тлумачення Європейським судом із прав людини.

Водночас у багатьох питаннях положення КПК України стали для суб'єктів правозастосування новелою, інколи недостатньо обґрунтованою, окремі норми містять прогалини та колізії, наявні суперечності між КПК України та іншими нормативно-правовими актами, що дозволяє стверджувати про наявність практичних проблем реалізації КПК України [2, с. 7–11, 40].

У чинному КПК України законодавець, зокрема, визначив загальні засади кримінального провадження (глава 2), серед яких загальноправові засади верховенства права (ст. 8) та законності (ст. 9), що зобов'язують суд, слідчого суддю, прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого, інших службових осіб органів державної влади під час здійснення кримінального провадження неухильно дотримуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства, з урахуванням того, що людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

При цьому законодавцем закріплені й певні правові наслідки порушень закону під час кримінального провадження, зокрема визнання доказів недопустимими (ст. ст. 87–89 КПК України), скасування або зміна прийнятих рішень, визнання незаконними вчинених дій (ст. ст. 307, 313, 409 КПК України) тощо.

Згідно з даними судової статистики за період із 20 листопада 2012 року по 31 грудня 2013 року на розгляд слідчих суддів місцевих загальних судів надійшло майже 27 тис. скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого під час досудового розслідування (задоволено 34,9%) та 9,2 тис. – на рішення, дії чи бездіяльність прокурора під час досудового розслідування (задоволено 23,9%) [3]. У 2013 році апеляційними судами судові рішення скасовано щодо 35,7% осіб (у 2012 році – щодо 35,5%) [4]. Протягом 2013 року Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ скасовано й змінено вироки стосовно 1,9 тис. осіб, з яких скасовано стосовно 1,3 тис. осіб або 23,8% загальної кількості перевірених вироків [5].

Таким чином, випадки порушення закону під час кримінального провадження, що призводить до настання вищевказаних правових наслідків, є непоодинокими.

Викладене передбачає необхідність нового наукового осмислення та дослідження інституту порушень закону під час кримінального провадження загалом і досудового провадження зокрема та їхні правових наслідків.

Проблема порушень кримінального процесуального закону досліджувалась багатьма науковцями та практиками. Свої наукові праці їй присвятили В. М. Абрамова, В. П. Бож'єв, Ю. М. Грошевой, І. М. Гуткін, А. Д. Дзюрбель, А. Я. Дубинський, С. П. Єфімічев, В. В. Зажицький, А. В. Іщенко, О. В. Капліна, Л. М. Карнєєва, В. З. Лукашевич, П. А. Лупинська, А. Б. Марченко, Н. Г. Мурагова, С. Г. Ольков, І. Л. Петрухін, В. М. Савицький, М. С. Строгович, Л. Д. Удалова, В. Д. Чабанок, В. І. Чорнобук, С. А. Шейфер, М. Є. Шумило, С. П. Щерба, П. С. Елькінд та інші. Загалом можна констатувати,

що кожен автор, який досліджував будь-які проблемні питання здійснення кримінального провадження, певною мірою торкався й теми порушень кримінального процесуального закону. Водночас значна частина цих праць виконувалась за часів дії Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року й, відповідно, не відображає сучасний стан дотримання закону у сфері кримінального провадження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження в аспекті забезпечення засади законності змісту та формулювання поняття порушень закону під час досудового кримінального провадження, з'ясування їхніх правових наслідків.

Результати дослідження. Порядок кримінального провадження на території України визначається кримінальним процесуальним законодавством України, що є обов'язковим для суду, слідчого судді, прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого, інших службових осіб органів державної влади, а також інших учасників кримінального провадження.

Однак, як доводить аналіз слідчої та судової практики, під час кримінального провадження нерідко допускаються порушення кримінального процесуального закону, різні за своїм змістом і характером, що призводять до різноманітних негативних правових та інших наслідків.

У результаті проведеного нами дослідження встановлено, що більша частина порушень кримінального процесуального закону традиційно допускається в досудовому кримінальному провадженні, що підтверджується даними й інших дослідників [6; 7; 8]. Цей факт засвідчує практичну значущість дослідження проблеми порушень закону та їхніх правових наслідків саме під час досудового кримінального провадження.

У юридичній літературі порушення кримінального процесуального закону трактуються по-різному: як недотримання правил закону під час розслідування та судового розгляду [9, с. 77]; як допущене будь-яким способом недотримання будь-яких вимог кримінального процесуального законодавства суддею, прокурором, слідчим під час порушення, розслідування та розгляду кримінальних справ [10, с. 18]; як винне, суспільно-небезпечне діяння, вчинене суб'єктом кримінально-процесуальних правовідносин, порушення вимог КПК, законів України, Конституції України, рішення Європейського суду з прав людини, чинних міжнародно-правових договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, що завдає шкоди правам і законним інтересам учасникам процесу й тягне за собою відповідальність за їх вчинення [8, с. 17]; як різновид слідчих і судових помилок, які проявляються в помилкових діях або виступають результатом акту пізнання [11, с. 117].

Насамперед слід зазначити, що об'єктом порушення кримінального процесуального закону є кримінальні процесуальні норми, що регулюють суспільні відносини у сфері кримінального провадження, і, відповідно, таке порушення може відбуватися у формі дії чи бездіяльності. Об'єктивною стороною такого діяння є порушення норм кримінального процесуального закону, тобто діяння, здійснене всупереч змісту (диспозиції) конкретної норми учасниками кримінальних процесуальних відносин, що завдало шкоди правозастосовному процесу.

Діяння, здійснене всупереч змісту (диспозиції) конкретної норми, може виражатися в невиконанні дій (неприйнятті рішень), передбачених нормою, що зобов'язує; неутриманні від виконання дій, які передбачені нормою, що забороняє; недотриманні умов виконання дій (прийняття рішень), передбачених нормою, що уповноважує, тощо.

Таким чином, порушення кримінального процесуального закону – це діяння (дія чи бездіяльність) учасників кримінальних процесуальних відносин, здійснене всупереч змісту конкретної норми, що завдало шкоди правозастосовному процесу.

Таке визначення поняття порушень кримінального процесуального закону є загальним і охоплює діяльність усіх учасників кримінального провадження (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України), а також слідчого судді, суду на всіх стадіях кримінального процесу. Якщо ж розглядати поняття порушень кримінального процесуального закону в аспекті забезпечення засади законності, зокрема, під час досудового кримінального провадження, то його слід визначити як діяння (дію чи бездіяльність) слідчого судді, прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого, інших службових осіб органів державної влади, здійснене всупереч змісту конкретної норми, що завдало шкоди правозастосовному процесу.

У результаті допущеного порушення кримінального процесуального закону можуть наступити негативні наслідки як для кримінального провадження, так і для самих учасників кримінальних процесуальних відносин, що їх допустили. Різноманітність форм прояву таких порушень, а також різний ступінь їх впливу на забезпечення законності кримінального провадження загалом та дотримання прав, свобод і

законних інтересів учасників кримінальних процесуальних відносин зокрема стали основою для поділу порушень вимог кримінального процесуального закону на істотні та неістотні.

Поняття істотних порушень вимог кримінального процесуального закону містилось у ч. 1 ст. 370 КПК України 1960 року, де вони визначались як порушення вимог КПК України, які перешкодили чи могли перешкодити суду повно та всебічно розглянути справу й постановити законний, обґрунтований і справедливий вирок чи постанову. Відповідно до тих змін, яких зазнав вітчизняний кримінальний процес із прийняттям чинного КПК України, зокрема щодо ролі суду в змагальному кримінальному провадженні, істотні порушення вимог кримінального процесуального закону на цей час визначаються як порушення вимог КПК України, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення (ч. 1 ст. 412 КПК України).

Неістотними порушеннями кримінального процесуального закону визнаються, відповідно, всі інші порушення, що не перешкодили та не могли перешкодити ухвалити законне та обґрунтоване підсумкове судове рішення, зокрема й вирок.

Як бачимо, ці поняття законодавцем сформульовані виключно стосовно судового провадження, без урахування того, що порушення вимог кримінального процесуального закону (як істотні, так і неістотні) можуть бути допущені (і як засвідчує аналіз правозастосовної практики, допускаються) також і під час досудового кримінального провадження.

Таким чином, можна констатувати, що, з одного боку, законодавець зобов'язує відповідні державні органи та посадових осіб до неухильного (виділено мною – *Д. П.*) дотримання вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства, а з іншого – не приділяє належної уваги нормативному врегулюванню змісту поняття порушень кримінального процесуального закону, їхнім видам (формам), правовим наслідкам. У свою чергу, на тлі відсутності загального поняття порушень кримінального процесуального закону виділення в тексті КПК України поняття істотних порушень (ст. ст. 87, 412) може призвести до хибного висновку про перевагу одних кримінальних процесуальних норм над іншими, про допустимість певних (неістотних) порушень вимог кримінального процесуального закону.

Розмежування понять істотного порушення вимог кримінального процесуального закону від неістотного являє собою певну складність через оціночний характер і відсутність того ступеню формальної визначеності, якому властиві чіткі розмежувальні ознаки. Цим обумовлена й невизначеність поняття неістотних порушень вимог кримінального процесуального закону, нормативного формулювання якого, до речі, кримінальний процесуальний закон ніколи не містив. Водночас саме ті порушення вимог кримінального процесуального закону, які прийнято вважати неістотними, через те, що вони не тягнуть правових наслідків, пов'язаних зі скасуванням правових рішень, утворюють більшість порушень, що допускаються під час кримінального провадження.

Відмінність істотних і неістотних порушень вимог кримінального процесуального закону, на наш погляд, може бути встановлена за їхніми правовими наслідками, що настають у будь-якому випадку, з урахуванням конкретних обставин кримінального провадження.

Ті порушення кримінального процесуального закону, що допускаються державними органами та посадовими особами (суб'єктами забезпечення законності) під час досудового кримінального провадження, тягнуть певну юридичну відповідальність. При цьому відповідальність за порушення вимог кримінального процесуального закону може бути як кримінально-процесуальною (такою, що ґрунтується на санкціях кримінальних процесуальних норм), так і кримінальною, адміністративною, цивільно-правовою, дискреційною (зокрема дисциплінарною).

Так, відповідальність за ті порушення вимог кримінального процесуального закону, що містять у собі склад злочину, встановлена в нормах розділу XVIII «Злочини проти правосуддя» Кримінального кодексу (далі – КК України) України. Наприклад, дії слідчого, пов'язані з примушуванням давати показання під час допиту шляхом незаконних дій, у тому числі поєднаних із застосуванням насильства або із знущанням над особою, за відсутності ознак катування потягнуть кримінальну відповідальність слідчого за ст. 373 КК України.

Заходом кримінальної процесуальної відповідальності є відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування в разі неефективного його проведення (п. 2 ч. 2 ст. 39 КПК України).

Відповідальність може наступати за підсумками рішення, прийнятого посадовою особою, якій надані відповідні повноваження законом.

У будь-якому разі відповідальність – це покарання, здійснення певного впливу на особу, що допустила порушення, і саме за цією ознакою заходи відповідальності відрізняються від заходів відновлення правопорядку. Заходи відновлення правопорядку, як і заходи юридичної відповідальності, належать до заходів державного примусу, однак не мають мети покарання за вчинене, їх мета – відновлення порушеного права.

Заходи відновлення правопорядку займають одне з провідних місць у механізмі процесуального регулювання. Вони спрямовані на усунення допущених порушень вимог кримінального процесуального закону та відновлення законності. Кримінальний процесуальний закон, як правило, чітко визначає ті випадки, коли за порушення його вимог застосовуються вказані заходи.

Можна виділити такі основні види заходів відновлення правопорядку:

- 1) скасування чи зміна незаконного акта;
- 2) примусове виконання обов'язку;
- 3) відшкодування завданої шкоди (реабілітація).

Скасування чи зміна незаконного акта спрямовані на недопущення виконання акта, що складений із порушенням порядку, встановленого кримінальним процесуальним законом, або на усунення його негативних наслідків. Правом скасування чи зміни незаконного акта наділені суд (суддя), слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування. Так, прокурор вправі скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих, вносити зміни до обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, складених слідчим (п. п. 7, 13 ч. 1 ст. 36 КПК України).

Примусове виконання обов'язку як захід поновлення правопорядку відновлює законність через безпосереднє примусове виконання обов'язку, визначеного кримінальним процесуальним законом, конкретним учасником кримінальних процесуальних відносин внаслідок його невиконання чи неналежного виконання. Так, відповідно до ч. 2 ст. 307 КПК України за результатами розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора слідчий суддя постановляє ухвалу, зокрема, про зобов'язання припинити дію чи про зобов'язання вчинити певну дію.

Відшкодування завданої шкоди (реабілітація) як захід відновлення правопорядку спрямована на відновлення прав і свобод особи, яка зазнала шкоди внаслідок незаконних рішень, дій чи бездіяльності органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду (ст. 130 КПК України, Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду»). Право на відшкодування шкоди ґрунтується на нормах Конституції України (ст. 56) та на нормах міжнародно-правових актів.

Слід зазначити, що заходи відновлення правопорядку можуть бути застосовані одночасно із заходами відповідальності. Наприклад, порушення слідчим права особи на захист є підставою не тільки для визнання отриманих від неї доказів недопустимими, а й для вирішення питання про кримінальну відповідальність слідчого.

Висновки. Підводячи підсумки, можна зробити висновок щодо необхідності унормування поняття «порушення кримінального процесуального закону», для чого пропонується ст. 3 КПК України доповнити пунктом такого змісту: «Порушення кримінального процесуального закону – діяння (дія чи бездіяльність) учасників кримінальних процесуальних відносин, здійснене всупереч змісту конкретної норми, що завдало шкоди правозастосовному процесу». Правовими наслідками допущених порушень кримінального процесуального закону є заходи юридичної відповідальності та заходи відновлення правопорядку. В аспекті забезпечення реалізації засади законності, зокрема, під час досудового кримінального провадження важливими в теоретичному та практичному напрямках є дослідження співвідношення понять порушень кримінального процесуального закону, кримінальних процесуальних правопорушень та помилок.

Список використаних джерел:

1. Концепція реформування кримінальної юстиції України : затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 27. – Ст. 838.
2. Реалізація нового КПК України у 2013 році (моніторинговий звіт) / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, З. М. Саїдова, М. І. Хавронюк. – К. : ФОП Москаленко О. М., 2013. – 40 с.

3. Огляд даних судової статистики щодо застосування окремих норм Кримінального процесуального кодексу України (КПК) // Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.

4. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей, міст Києва та Севастополя, Апеляційним судом Автономної Республіки Крим за 2013 рік // Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.

5. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ у 2013 році // Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.

6. Дзюрбель А. Д. Слідчі помилки: шляхи їх попередження, виявлення та усунення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А. Д. Дзюрбель ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2010. – 16 с.

7. Іщенко А. В. Слідчі помилки: сутність, методи дослідження та шляхи запобігання / А. В. Іщенко, А. Б. Марченко ; М-во внутр. справ України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – 215 с.

8. Чабанюк В. Д. Кримінально-процесуальні правопорушення в досудовому провадженні та відповідальність за їх вчинення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. Д. Чабанюк ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2009. – 18 с.

9. Строгович М. С. Проверка законности и обоснованности судебных приговоров / М. С. Строгович. – М. : Изд-во АН СССР, 1956. – 319 с.

10. Ерофеев Г. А. Нарушения уголовно-процессуального закона как основания пересмотра приговоров : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Г. А. Ерофеев ; Свердловский юридический институт. – Свердловск, 1977. – 188 с.

11. Эффективность правосудия и проблемы устранения судебных ошибок / М. И. Авдеев, В. Б. Алексеев, Г. З. Анашкин и др. – М. : Изд-во ИГиП АН СССР, 1975. – Ч. 2. – 299 с.

ШУЛЬГА О. В.,

ад'юнкт кафедри кримінального процесу
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.123.1

МЕТА, УМОВИ ТА МОТИВИ ЗАТРИМАННЯ УПОВНОВАЖЕНОЮ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

У статті аналізуються мета, мотиви й умови затримання уповноваженою службовою особою в кримінальному провадженні. Встановлено, що підстави, мотиви та мета, які є причиною, приводом для застосування затримання, характеризують його з точки зору обґрунтованості, а умови як сукупність певних вимог правового характеру слугують гарантією законності його застосування.

Ключові слова: обмеження права на свободу та особисту недоторканність у кримінальному провадженні, затримання уповноваженою службовою особою, підстави, мета, мотиви, умови затримання.

В статті аналізуються цель, мотивы и условия задержания уполномоченным служебным лицом в уголовном производстве. Установлено, что основания, мотивы и цель, которые являются причиной, поводом к применению задержания, характеризуют его с точки зрения обоснованности, а условия как совокупность определенных требований правового характера служат гарантией законности его применения.

Ключевые слова: ограничение права на свободу и личную неприкосновенность в уголовном производстве, задержание уполномоченным служебным лицом, основания, цель, мотивы, условия задержания.

